

МОНІТОРИНГ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ ТА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

MONITORING OF THE ACTIVITY OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE AND THE DONETSK REGION IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

У статті досліджено економічну ситуацію в аграрній сфері України і Донецької області щодо її здатності виробляти необхідну кількість аграрної продукції та забезпечувати продовольчу безпеку в умовах воєнного стану. Проведено аналіз виробництва продукції сільськогосподарства за п'ять років до повномасштабного вторгнення та за рік війни. Розглянуто розподіл долі участі у виробництві за категоріями господарств. Представлено динаміку виробництва продукції сільськогосподарства у розрахунку на одну особу населення за 2017–2021 рр. Наразі оцінювати ефективність роботи аграріїв за цими результатами не доречно через еміграцію населення та нестабільність об'єми виробництва. У воєнний час експорт аграрної продукції має позитивну тенденцію. Дослідження за 2017–2022 рр. показали, що вітчизняне сільське господарство стабільно забезпечує надходження валютної маси в економічний простір України.

Ключові слова: продовольча безпека, земельний фонд, збитки, виробництво продукції, експорт аграрної продукції.

УДК 338.245:338.43

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.81-14>

Удовиченко С.М.

к.е.н., с.н.с.,

Донецька державна сільськогосподарська дослідна станція Національної академії аграрних наук України

Удовиченко Ю.В.

студентка,

Державний вищий навчальний заклад «Донецький національний технічний університет»

Udovychenko Svitlana

Donetsk State

Agricultural Research Station

of the National Academy

of Agrarian Sciences of Ukraine

Udovychenko Yuliia

State Higher Education Establishment

"Donetsk National Technical University"

The article examines the economic situation of the agrarian sphere of Ukraine and the Donetsk region in terms of its ability to produce the necessary amount of agricultural products and ensure food security in the conditions of martial law. A significant amount of damage caused by the war is indicated. An analysis of the production of agricultural products in the five years before the full-scale invasion and in the year of the war was carried out. The distribution of the share of participation in production by categories of farms was considered: enterprises and households. The important role of households in providing the country with food during the period of martial law is determined. It is noted that it is easier for small commodity producers to adapt to changing business conditions than for large commodity enterprises. The dynamics of production of agricultural products per capita for 2017–2021 are presented. However, it should be noted that in wartime it is not appropriate to evaluate the efficiency of agricultural work based on these results, because a large number of the population emigrated, and production volumes are unstable. Despite the difficult times, the activity of the agricultural sector is aimed not only at providing for the domestic consumer, but also at the development of the foreign economic market. Even in wartime, the export of agricultural products has a positive trend. Research for 2017–2022 showed that domestic agriculture stably ensures the inflow of foreign currency into the economic space of Ukraine. The share of agricultural products in the commodity structure of foreign trade of Ukraine is considered. It was determined that the most important part of the export of agricultural products and food products is plant products and fats and oils of animal or vegetable origin. Data on production and export volumes of the main products of crop production, which are grain crops and seeds and fruits of oil crops, are provided. It was determined that a significant part of agricultural exports consists of raw materials, therefore, when implementing agricultural export diversification strategies, it is necessary to systematically increase the share of agricultural products that are produced as a result of high-tech processes and have a high added value.

Key words: food security, land fund, losses, production, export of agricultural products.

Постановка проблеми. Повномасштабне російське вторгнення змінило життя України, похитнувши всі економічні механізми. Аграрний сектор зазнав чимало збитків, що збільшуються з кожним днем. Найбільш постраждали господарства, що розташовані в межах зони бойових дій, не можуть повноцінно здійснювати свою діяльність, а деякі навіть зовсім згорнули виробництво. Враховуючи вищезазначені аспекти, великої актуальності набуває дослідження сучасного стану аграрної галузі та вивчення її спроможності забезпечувати продовольчу безпеку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування сільськогосподарських підприємств і перспектив їх розвитку в умовах війни активно досліджуються вітчизняними вченими. Зокрема, цю проблематику у своїх роботах відображають такі науковці, як: Н.В. Стежко [1] (вивчення проблем розвитку аграрного сектору Донецької області в умовах збройного протистояння), М.В. Негрей, А.А Тараненко., І.С. Костенко

[2] (дослідження довоєнного стану аграрного сектору та під час війни), І.В. Макалюк, Т.О. Кашпуренко, М.О. Баранніков [3] (аналіз проблем в діяльності підприємств аграрного сектору, спричинених російською агресією), О.С. Прокопишин, Н.В. Трушкіна, Т.В. Сербіна [4] (вивчення питань зовнішньоекономічної діяльності в умовах війни), О. Бородіна [5] (сучасний стан сільськогосподарства та сценарії його розвитку у повоєнний період) та ін.

Постановка завдання. Метою статті є моніторинг економічної ситуації аграрної сфери України і Донецької області та її здатності забезпечити продовольчу безпеку в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Агропромисловий сектор є одним з пріоритетних виробництв в економіці України, бо виступає надійним постачальником основних видів сільськогосподарської продукції вітчизняним споживачам та є значним гравцем на зовнішньоекономічному ринку. Цьому сприяє якісний земельний ресурс та

сприятливі умови вирощування багатьох сільськогосподарських культур.

На початку 2020 року земельний фонд України складав 60,3 млн га, з них 41,4 млн га – землі сільськогосподарського призначення [6]. Доля сільськогосподарських угідь Донецької області в цей же період складала майже 5% від кількості земельного фонду держави та займала 2044,1 тис. га.

Колосальна за розміром зона ведення бойових дій та тимчасова окупація територій призвели до втрати 25% посівних площ України [7]. За попередніми прогнозами у 2023 році площі під посівами сільськогосподарських культур будуть менші довоєнних на 6,8 млн га та складуть 21,8 млн га, що призведе до зниження обсягів урожаю. Для введення цих земель в господарський обіг знадобиться час на розмінування, очищення ґрунту від сторонніх предметів, вирівнювання порушеної вибухами поверхні полів та для інших способів рекультивациі земель.

В Донецької області з 2014 року втрачено 57% території, з них 35% - з початку повномасштабного російського вторгнення у 2022 році [8]. Військові дії, втрата врожаю через пожежі внаслідок обстрілів, обмеженість аграріїв у доступі до полів, порушення логістичних ланцюгів та технологічних процесів, обмеженість фінансових ресурсів призвели до зниження виробництва зерна на 58% у порівнянні з 2021 роком.

Сучасна динамічність політичних, економічних та соціальних процесів, надвисокий рівень невизначеності та ризиків через воєнні дії внесли свої корективи в діяльність підприємств аграрного сектору. Київська школа економіки спільно із Міністерством аграрної політики та продоволь-

ства України, за підтримки ФАО та Світового банку опублікували збитки від війни у сільському господарстві України станом на квітень 2023 року. Вони показали, що втрачено майже чверть галузі. При цьому прямі збитки сягнули 8,7 млрд дол. США, а непрямі – 31,5 млрд дол. США [9]. Знищено (та вкрадено) або частково пошкоджено через військові дії та окупацію сільськогосподарської техніки на 4,7 млрд дол. США; викрадено або знищено готової продукції зернових та олійних культур на 1,9 млрд дол. США; зруйновано складських приміщень на 1,3 млрд дол. США. Також завдано шкоди насадженням багаторічних культур (489,8 млн дол. США), галузі тваринництва (277,6 млн дол. США) та втрачено пального, добрив і засобів захисту рослин на суму 95,3 млн дол. США. І ці цифри постійно збільшуються.

Збитки Донецької області складають 2,41 млн дол. США, що відповідає 6,0% від загальноукраїнських. За сумою збитків Донецька область поступається чотирьом областям: Харківській (10,4%), Запорізькій (9,7%), Луганській (9,1%) та Херсонській (8,8%) [9].

Попри складнощі першочерговим завданням аграрного сектору є надійне забезпечення гідного рівня продовольчої безпеки країни. В таблиці 1 наведена кількість виробленої продукції в сільському господарстві за останні п'ять років в Україні і Донецькій області [10].

Представлені дані показують позитивну тенденцію виробництва продукції до 2021 року включно, хоча по окремим рокам є незначне зниження об'ємів, на що можуть впливати як природно-екологічні, так і виробничі фактори. Результати воєнного 2022 року показали зниження виробни-

Таблиця 1

**Динаміка виробництва продукції сільського господарства
(у постійних цінах 2016 року, млн грн)**

Роки	Вироблено продукції, всього	у т.ч. підприємствами	господарствами населення
Україна			
2017	620475,6	391015,8	229459,8
2018	671294,0	437998,6	233295,4
2019	680982,4	449806,3	231176,1
2020	612121,5	395717,7	216403,8
2021	712566,3	484101,0	228465,3
2022	534380,3	348361,3	186019,0
Донецька область			
2017	18421,5	11349,9	7071,6
2018	16662,0	10035,7	6626,3
2019	20260,6	13142,7	7117,9
2020	19400,5	12583,8	6816,7
2021	20953,5	13601,5	7352,0
2022	5546,8	3223,4	2323,4

Джерело: складено за даними [10]

цтва продукції сільського господарства в Україні на 25% у порівнянні з 2021 роком, а в Донецькій області – на 73,5%.

Більше третини обсягів продовольства виробувалося господарствами населення, що покривало потребу у свіжих харчах, тоді як підприємства здебільшого свою продукцію спрямовували на переробку для виготовлення продукції довготривалого зберігання та експортували в інші країни. На початку агресії така двовекторна структура аграрного виробництва дозволила втримати належний рівень забезпечення населення продуктами харчування та запобігти продовольчій кризи. Слід зазначити, що частка вирощеної продукції в Донецькій області в підприємствах у 2022 році знизилась до 58,1% з 64,9% у 2021 році, а в господарствах населенні відповідно збільшилась.

Доля участі господарств населення Донецької області за всі розглянуті роки була вищою за загальноукраїнські показники, а у перший рік повномасштабної війни піднялась майже до 42%, що є результатом кращої адаптації дрібних товаровиробників до мінливих умов господарювання (рис. 1).

Наразі великотоварне виробництво в зонах ризику ведення бойових дій не ведеться через відсутність штату працівників, втрату логістичних зв'язків та нестачу повного складу машино-тракторного парку (техніка або втрачена, або евакуйована). Дрібні сільськогосподарські підприємства в цих зонах працюють, але обмежено з огляду на безпекову ситуацію.

Одним з узагальнюючих показників ефективності роботи аграрного сектору є кількість ви-

робленої продукції у розрахунку на одну особу населення (рис. 2) [11].

Дані рисунку 2 показують тенденцію до зростання, хоча 2020 рік показав незначне зниження відносно попереднього року: в Україні – на 1540 грн, в Донецькій області – на 170 грн. У 2021 році загальноукраїнський об'єм виробленої сільськогосподарської продукції збільшився на 2558 грн, по області – на 423 грн. В цей період на процес виробництва значною мірою впливали агротехнологічні фактори, тоді як сучасна ситуація додає чинники, пов'язані з російською агресією. До війни цей показник був індикатором рівня виробництва продукції сільського господарства на одну особу наявного населення, однак, у воєнний час оцінювати ефективність роботи аграріїв за цими результатами не доречно, бо велика кількість населення емігрувала, а об'єми виробництва є нестабільними.

Діяльність аграрного сектору націлена не лише на забезпечення внутрішнього споживача, але й на розвиток зовнішньоекономічного ринку. Упродовж останніх років вітчизняне сільське господарство стабільно забезпечує надходження валютної маси в економічний простір України, що підтримує платіжний баланс на фоні скорочення виробництва промислової продукції. Навіть у воєнний час експорт аграрної продукції має позитивну тенденцію. Частка аграрної та харчової продукції в загальному експорті України зростає з 41,1% у 2017 році до 53,0% (за вартістю) у 2022 році [12].

Найважливішу частину експорту сільськогосподарської продукції та харчових продуктів становить продукція рослинництва (серед них: зернові

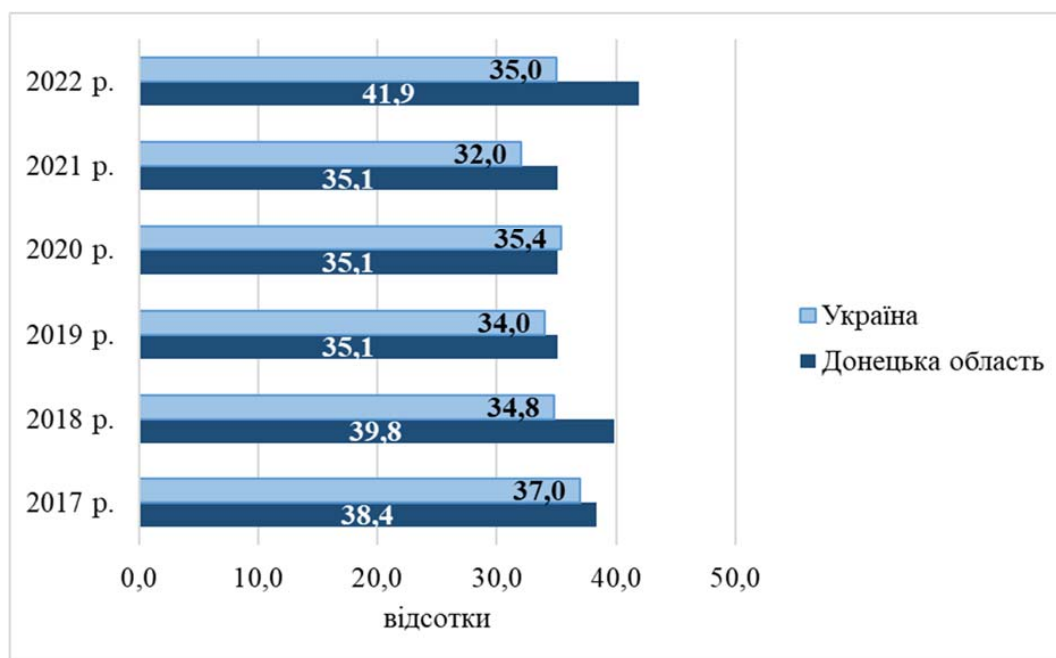

Рис. 1. Участь господарств населення у виробництві продукції сільського господарства, %

Джерело: складено за даними [10]

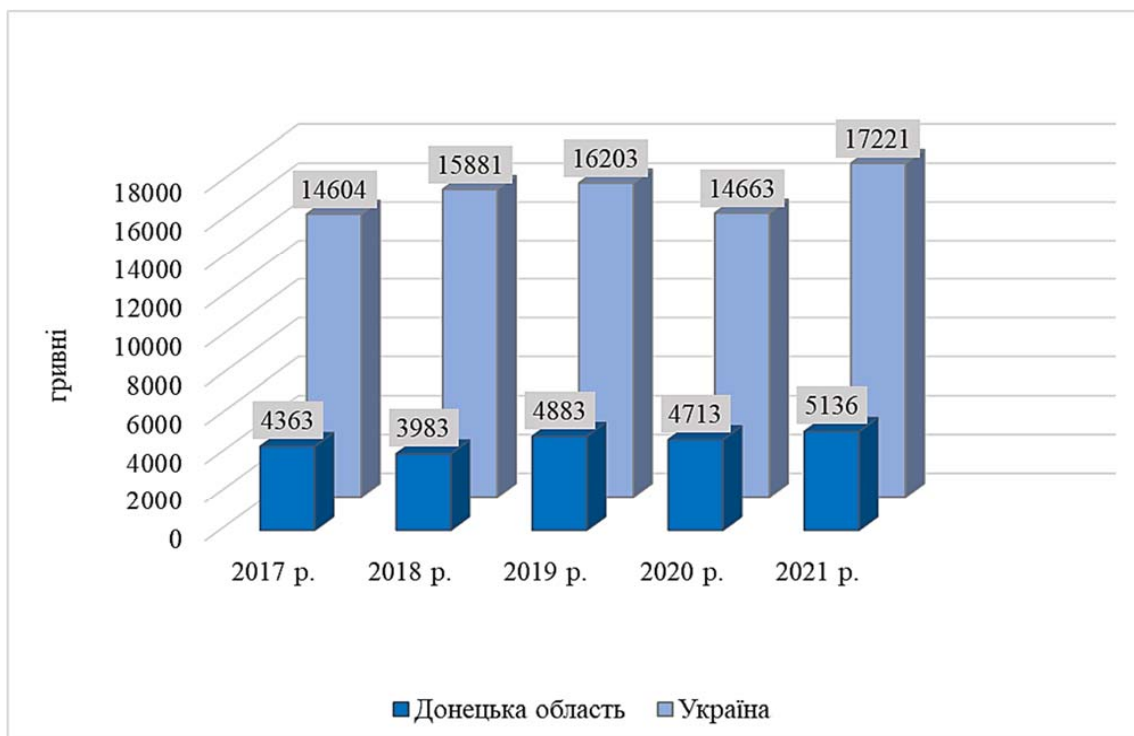

Рис. 2. Динаміка виробництва продукції сільського господарства у розрахунку на одну особу населення (у постійних цінах 2016 року; грн.)

Джерело: складено автором за даними [11]

культури та насіння і плоди олійних культур) та жири і олії тваринного або рослинного походження (рис. 3).

Виробництво зерна – це стратегічно важливий напрям інноваційної розбудови аграрного сектору України. Більше 65% світового виробництва зерна пшениці припадає на 10 країн. Безперечним лідером є Китай, де вирощується більше 18% світового обсягу зерна. У довоєнний період, починаючи з 2013 року, наша держава, ввійшла до першої десятки найбільших виробників пшениці [13]. Ще в 2011–2012 рр. Україна посідала 11-е місце після Казахстану та Туреччини, тоді як у 2016 р. піднялася на сьоме місце в рейтингу та тримала його до 2022 року.

За повідомленням Мінагрополітики, у 2022 році зібраний урожай став кращим за останні 30 років та склав: зернових і зернобобових культур – 53,2 млн т зерна, соняшника – 10,5 млн т, сої – 3,7 млн т, ріпаку – 3,2 млн т, цукрових буряків – 9,1 млн т [14].

У товарній структурі вітчизняного аграрного експорту важливе місце займають насіння і плоди олійних культур. За даними Державної служби статистики України у 2022 році вартість експорту насіння та плодів олійних культур склала майже 3,8 млрд дол. США, що на 54% більше, ніж у 2021 році [12].

Варто зазначити, що в умовах сьогодення лише за підтримки Європейського Союзу Україна

змогла утримати свої позиції на зовнішніх ринках та зберегти позитивний платіжний баланс для аграрної продукції.

Висновки з проведеного дослідження. Війна надзвичайно ускладнила діяльність аграрного сектору України. Втрата майже чверті галузі призвела до зниження виробництва продукції сільського господарства, особливо в найбільш постраждалих від воєнних дій регіонах. Значне зменшення задіяних трудових ресурсів, втрата чималих обсягів засобів виробництва та готового товару, розрив логістичних зв'язків у процесах виготовлення та реалізації продукції призвели до ліквідації великої кількості аграрних підприємств. І якщо мілкі підприємства потроху відновлюють свою діяльність, то великотоварним вкрай важко налагодити колишні процеси.

Одним з показників ефективної діяльності аграрного сектору є обсяг продукції сільського господарства у постійних цінах у розрахунку на одну особу населення. У довоєнні роки цей показник мав тенденцію до зростання, проте в сучасних реаліях його не можливо розрахувати через нестабільність виробництва та вимушену еміграцію населення.

Збільшення за останні роки обсягів торгівлі продукцією сільського господарства є постійним джерелом валютних надходжень для підтримання економіки країни. Попри складнощі з виходом на міжнародні ринки, зовнішня торгівля у 2022 році

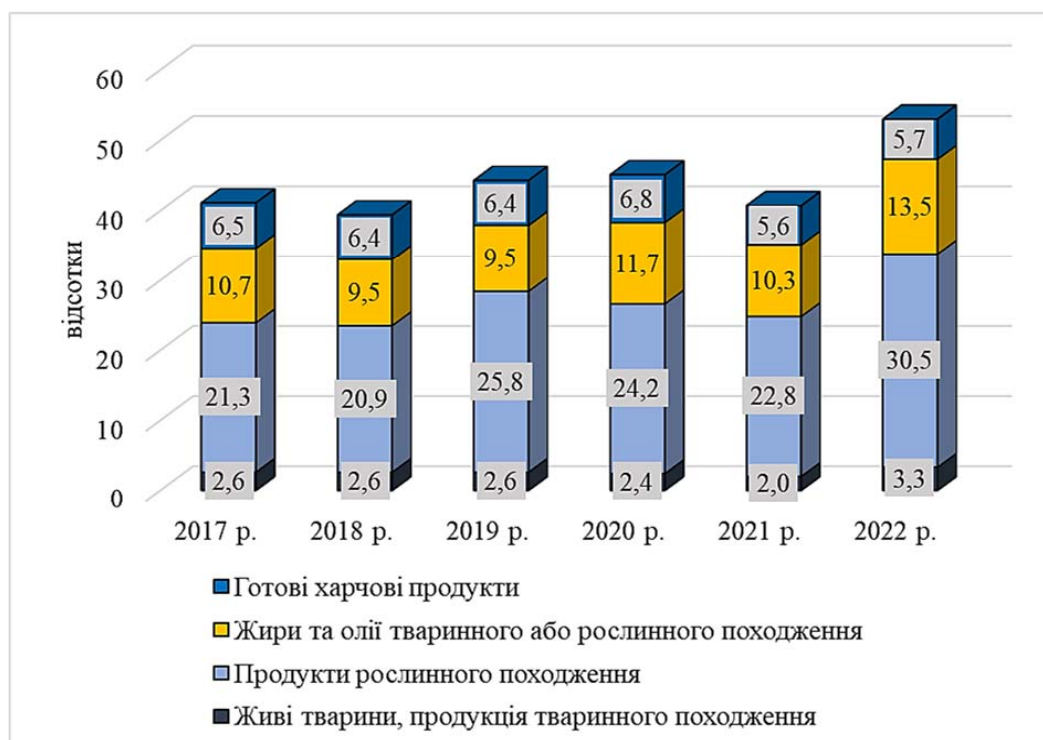

Рис. 3. Частка аграрної продукції в товарній структурі зовнішньої торгівлі України, %

Джерело: складено автором за даними [12]

навіть зростає у порівнянні з довоєнними роками. Важливо зазначити, що значна частина аграрного експорту складається з сировинної продукції. Тож при впровадженні стратегій диверсифікації аграрного експорту потрібно систематично збільшувати частку сільськогосподарської продукції, яка виробляється в результаті високотехнологічних процесів та має високу додану вартість.

Нестабільність економічної ситуації потребує постійного моніторингу в аграрному секторі та пошуку актуальних інструментів підвищення його ефективності. На даний момент реальними напрямками стабілізації виробництва може стати підтримка діяльності дрібних сільськогосподарських підприємств (особливо на територіях, що межують з зоною бойових дій) та налагодження переробки сільськогосподарської продукції з метою підвищення її доданої вартості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стежко Н.В. Динаміка та проблеми розвитку аграрного сектору Донецької області в сучасних умовах. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2(52). С. 21–28.
2. Негрей М.В., Тараненко А.А., Костенко І.С. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40.
3. Макалюк І.В., Кашпуренко Т.О., Баранніков М.О. Становище підприємств аграрного сектору України в

умовах війни: фінансово-інвестиційні аспекти. *Економіка та суспільство*. 2023. № 49.

4. Прокопишин О.С., Трушкіна Н.В., Сербіна Т.В. Щодо організації зовнішньоекономічної логістичної діяльності аграрних підприємств в умовах війни. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1 (42). С. 209–217.

5. Бородіна О. Сільське господарство України в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288> (дата звернення: 19.06.2023).

6. Статистичний збірник "Сільське господарство України". Київ: Державна служба статистики України. 2022. 210 с.

7. Через воєнне вторгнення посівні площі зменшилися на 25%. URL: <https://minagro.gov.ua/news/cherez-voenne-vtorgnennya-posivni-ploshchi-zmenshilisya-na-25> (дата звернення: 25.05.2023).

8. Втрачений урожай та посівні площі: аграрії на Донеччині підраховали збитки за рік війни URL: <https://donbas24.news/news/vtraceni-urozai-ta-posivni-ploshhi-agrariyi-na-doneccini-pidrahuvai-zbitki-za-rik-viini> (дата звернення: 25.05.2023).

9. Agricultural War Damages, Losses, and Needs Review. Issue 3 April 24, 2023. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/05/RDNA2.pdf> (дата звернення: 28.05.2023).

10. Продукція сільського господарства у постійних цінах 2016 року. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 19.06.2023).

11. Продукція сільського господарства у розрахунку на одну особу населення за регіонами.

Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.06.2023).

12. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.06.2023).

13. Удовиченко С.М. Напрями активізації інноваційної діяльності: аграрний аспект. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. Вип.1 (13). С. 55–59.

14. В Україні зібрано 53,2 млн т зернових та зернобобових культур. URL: <https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-zibrano-532-mln-tonn-zernovih-zernobobovih-kultur> (дата звернення: 14.06.2023).

REFERENCES:

1. Stezhko N.V. (2018) Dynamika ta problemy rozvytku aghrarnogho sektoru Doneckoji oblasti v suchasnykh umovakh [Dynamics and problems of the agrarian sector development in the Donetsk region in modern conditions]. *Economic Herald of Donbass*, no. 2(52), pp. 21–28.

2. Nehrei, M.V., Taranenko, A.A. & Kostenko, I.S. (2022) Ahrarnyi sektor Ukrainy v umovah viiny: problemy ta perspektyvy [The agricultural sector of Ukraine in the conditions of war: problems and prospects]. *Economy and Society*, no. 40.

3. Makaliuk, I.V., Kashpurenko, T.O., Baranikov, M.O. (2023) Stanovyshche pidpriemstv ahrarnoho sektoru Ukrainy v umovakh viiny: finansovo-investytsiini aspekty [Position of enterprises from the agricultural sector of Ukraine in the conditions of war: financial and investment aspects]. *Economy and Society*, no. 49.

4. Prokopyshyn O.S., Trushkina, N.V., Serbina, T.V. (2022) Shchodo orhanizatsii zovnishnoekonomichnoi lohistychnoi diialnosti ahrarnykh pidpriemstv v umovakh viiny [Regarding the organization of foreign economic logistics activities of agrarian enterprises in the conditions of war]. *Herald of economic science of Ukraine*, no. 1 (42), pp. 209–217.

5. Borodina O. (2022) Silske hospodarstvo Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: uroky dlia suspilstva i politykiv [Agriculture of Ukraine under martial law: lessons for society and politicians]. Available at: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288> (accessed 19.06.2023).

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2022) Silske hospodarstvo Ukrainy [Agriculture of Ukraine], Kyiv: Derzhanalitinform.

7. Ministry agrarian policy and food Ukraine (2023) Cherez voienne vtornnennia posivni ploshchi zmeshylysia na 25% [Due to the military invasion, the cultivated area decreased by 25%]. Available at: <https://minagro.gov.ua/news/cherez-voyenne-vtorgnennya-posivni-ploshchi-zmeshylysia-na-25> (accessed 25.05.2023).

8. Veremieieva T. (2023) Vtrachenyi urozhai ta posivni ploshchi: ahrarii na Donechchyni pidrakhuvaly zbytky za rik viiny [Lost harvest and cultivated areas: farmers in Donetsk region calculated losses during the year of the war]. Available at: <https://donbas24.news/news/vtraceni-urozai-ta-posivni-ploshhi-agrariyi-na-doneccini-pidrakhuvani-zbitki-za-rik-viiny> (accessed 25.05.2023).

9. Center for food and land use research at Kyiv school of economics (2023) Agricultural War Damages, Losses, and Needs Review. Vol. 3 P. 23. Available at: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/05/RDNA2.pdf> (accessed 28.05.2023).

10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2023) Produktsiia silskoho hospodarstva u postiinykh tsinakh 2016 roku [Agricultural products at constant prices of 2016]. Available at: <https://ukrstat.gov.ua/> (accessed 19.06.2023).

11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2023) Produktsiia silskoho hospodarstva u rozrakhunku na odnu osobu naseleattia za rehionamy [Agricultural production per capita by region] Available at: <https://ukrstat.gov.ua/> (accessed 14.06.2023).

12. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2023) Tovarna struktura zovnishnoi torhivli Ukrainy [Commodity structure of foreign trade of Ukraine] Available at: <https://ukrstat.gov.ua/> (accessed 15.06.2023).

13. Udovychenko C.M. (2018) Napriamy aktyvizatsii innovatsiinoi diialnosti: ahrarnyi aspekt [Directions of activation of innovative activity: agrarian aspect]. *Economic bulletin of the Zaporizhzhya state engineering academy*, vol. 1 (13), pp. 55-59.

14. Ministry agrarian policy and food Ukraine (2023) V Ukraini zibrano 53,2 mln t zernovykh ta zernobobovykh kultur [53.2 million tons of grain and leguminous crops were collected in Ukraine]. Available at: <https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-zibrano-532-mln-tonn-zernovih-zernobobovih-kultur> (accessed 14.06.2023).